Mikko Moilanen

Suomen pyövelit

DOCENDO

Suomen pyövelit

Mikko Moilanen

Suomen pyövelit

DOCENDO

Suomen tietokirjailijat ry on tukenut hanketta.

Copyright © Mikko Moilanen ja Docendo Oy 2019

Tämän teoksen tekstin ja kuvien jäljentäminen ilman lupaa
painamalla, monistamalla, skannaamalla tai muilla
tavoin kielletään tekijänoikeuslain mukaisesti.

Ulkoasu ja taitto: Jyri Alanne
www.jyrialanne.com

Docendo on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä.
Lönnrotinkatu 18 A, 00120 Helsinki
www.docendo.fi

ISBN 978-952-850-901-1
Painettu EU:ssa
Tuoteturvallisuuteen liittyvät tiedustelut: tuotevastuu@docendo.fi

Sisällysluettelo

Saatesanat 8
Prologi 10

Pyövelien jäljillä

Unohdettu ammattikunta 14
- Aiempi tutkimus 15
- Arkistot 16
- Suomen läänijako 17
- Huomautus lukijalle 18

Osa 1

Rikosseuraamukset ajan saatossa 22
- Ratkaisuun sovinnon kautta 23
- Kostava oikeuskäytäntö 23
- Raamattu lakikirjan rinnalle 24
- Lieventäviä asianhaaroja 25
- Valistuksen tuulia 26
- Autonomian aika 27

Pyövelilaitos 28
- Virkaan valinta 29
- Mistä he tulivat 35
- Kiertolaissukuja 37
- Työuran kesto 39
- Sukuyhteyksiä 40

Toimenkuva 44
- Pyövelin renki 46
- Pyövelin työvälineet 48
  - Kirves 48
  - Miekka 53
  - Vaatetus 55

Palkka ja virkaedut 57

Osa II

Yhteisön jäsenenä 62
Naapurisopu koetuksella 63
Solvauksia ja hyljeksintää 65
Kauhistuttavia lemmenleikkejä 67
Hylkiöstä hyväksytyksi 68
Valistunut pyöveli 71
Merkkejä paremmasta 74
Asumisolot ja maallinen mammona 77
Pohjalta ponnistaen 80
Velkojien puristuksessa 83
Pyövelin mökissä 86
Parantajan hommia 89
Naissuhteet ja perhe-elämä 93
Vieraan lihan viehätys 95
Porvarin riettaat tyttäret 95
Ihmisen liha on heikko 98
Viinan syytä kaikki 99
Perheriidan päätös 100
Pyöveli ja viina 105
Pontikankeittoa pohjanmaalla 105
Viinapiru villitsee 107
Aina sattuu ja tapahtuu 108

Osa III

Rikos ja rangaistus 112
Ilmianto 112
Käräjätuvassa 113
Hovioikeus harkitsee 115
Viranomaisten kirjeenvaihtoa 118
Mestauspaikka 119
Ruumiilliset rangaistukset 122
Autuas kuolema 124
Aika koittaa 125
Pyövelin vuoro 130
Esivalta kontrolloi 132
Jälkityöt 133
Utelias yleisö 134
Rahvas niskuroi 137
Pyövelin raskas työ 138

Reissaamista riitti 140
Hukkareissun pitkä varjo 142
Simo Stormin tapaus 145
Kovennettuja rangaistuksia 148
Kestitys karkasi käsistä 150
Pilkkakirjoitus ja muita erikoisia työkomennuksia .. 153
Kuninkaan asialla 154
Maanpetturin häpäisy 155
Vesikoe Aurajoessa 156

Osa IV

Tekevälle sattuu 160
Kuuro miekka vikuroi 162
Virkaveljen riivaama 164
Kovan onnen soturi 165
Pyöveli kimpaantuu 167
Nimismiehen ylilyönti 168
Pyövelit tuomiolla 173
Äkkiväärä Heikki Hakalainen 175
Tupakkajupakka 177
Sisukas ukko 178
Mainettaan parempi? 179
Yrjö Keikeli ja viinan kirot 180
Kauhistavaa käytöstä 180
Äkkiväärä suunpieksijä 183
Kaupunkilaisten kiusanhenki 184

Osa V

Kuolemalla rangaistut 1625–1825 190
Perimätietoa 193
Taikuuksia 196
Yhteenveto 200

Liitteet

Suomen lääninpyövelit 1625–1825 206
Pyöveli muistelee 227
Lähdeluettelo 236

Saatesanat

Kuolemanrangaistuksen juuret juontavat tuhansien vuosien taakse. Ihmisen oikeustaju on kulttuurista ja aikakaudesta riippumatta mieltänyt, että törkeät teot tulee sovittaa ankarimmalla mahdollisella tavalla. Kuolemanrangaistus on kirjattu vanhimpiin tunnettuihin lakikokoelmiin.

Vallanpitäjien oikeutusta ihmishengen riistämiseen on kyseenalaistettu 1700-luvulta lähtien. Kehitys on pitkällä aikavälillä johtanut rikoslainsäädännön lieventymiseen. Toista sataa valtiota on luopunut kuolemanrangaistuksen käytöstä rikosten sovittamisessa. Mutta monessa maassa – kuten Kiina, Intia, Japani ja osa Yhdysvalloista – käytäntö jatkuu edelleen.

Suomesta kuolemanrangaistus poistettiin rauhanajan laeista vuonna 1826 – aiemmin kuin muissa Euroopan valtioissa. Kansakunnan muisti on ehtinyt parinsadan vuoden kuluessa tyystin unohtaa ajan, jolloin rautainen laki vaikutti koko voimallaan. Suurin osa tuolloin eläneistä ihmisistä sai nähdä ainakin kerran elämänsä aikana omin silmin, kuinka murhamieheltä katkaistiin kaula tai varas nostettiin hirsipuuhun. 1600–1700-lukujen aikana vähintään 3 000 suomalaista sovitti rikoksensa hengellään. Maan eri kolkilta on jäljitettävissä 300–400 mestauspaikkaa, joilla vähintään yksi rikoksentekijä on päättänyt päivänsä.

Pyöveli oli kuoleman virkamies, jonka harteille kuolemantuomion käytäntöönpano sälytettiin. Tämä teos esittelee tuon historian hämärään painuneen ammattikunnan. Asiakirja- ja perimätiedon pohjalta hahmottuu mielikuva siitä, miten pyövelit työstään selviytyivät ja miten heidän arkielämänsä sujui.

Kolkon aihepiirin äärellä olen kuluttanut aikaa viitisen vuotta. Tiedonmurujen keräileminen eri arkistolähteistä vaatii paitsi sinnikkyyttä myös lujia istumalihaksia. Synkänsävyisen aihepiiriin toisinaan kyllästyy, mutta vastapainona löytämisen ilo palkitsee puurtamisen vaivat. Antoisimpia ovat ne tuokiot, jolloin sirpalemainen tietoaines mahdollistaa tarinallisen esi-

tystavan – oli kyse sitten jostain aikalaisia pysäyttäneestä tapahtumasta tai tietyn ihmisen elämänkohtaloista.

Aineiston keruun ja työstämisen eri vaiheissa olen saanut apua ja rohkaisua usealta henkilöltä. Käsikirjoituksen tarkastamisesta erityiskiitokset Anja Kallio-Koskelle, jonka korjaukset, kommentit ja ehdotukset paransivat kirjan rakennetta ja tekstin luettavuutta. Kiitän tytärtäni Inka Moilasta, joka historiantutkimuksen ammattilaisena auttoi löytämään kuvatuille ilmiöille uusia näkökulmia. Vaimolleni Helenalle lämmin kiitos myötäelämisestä ja kannustuksesta niinäkin hetkinä, jolloin oma usko omituisen harrastuksen mielekkyyteen on horjunut.

Muhoksella, Kalevalan päivänä 28. helmikuuta 2019
Mikko Moilanen

Prologi

On maanantaiaamu 7. heinäkuuta vuonna 1788. Äijänselän mestauspaikka Lumijoella kuhisee uteliaita ihmisiä. Kaikki haluavat omin silmin nähdä, miten tuomitun pää putoaa. Taas riittäisi muisteltavaa pitkäksi ajaksi.

Sotilas Heikki Luntta oli langennut petomaiseen työhön: lyönyt nelivuotiaan Kalle-poikansa kirveellä kuoliaaksi. Itsemurhaa hautoneella miehellä ei ollut ollut rohkeutta ottaa henkeä itseltään, vaan hän oli päättänyt tehdä rikoksen, josta taatusti joutuisi mestauslavalle. Näin hän ehtisi katua tekoaan ja saada papilta synninpäästön. Jäljelle jäisi edes toivo paremmasta kuoleman rajan takana. Kenties hän tapaisi rakastamansa pojan taivaassa. Olihan kirkossa opetettu, että viaton lapsi pääsee ikuiseen iloon, mutta oman henkensä riistänyt joutuu Helvettiin.

Ensimmäisen puheenvuoron käytti kruununvouti Jakob Bergbom kello kymmenen aamupäivällä. Hän kaivoi esiin hovioikeuden tuomion ja luki sen väkijoukolle. Kului tuokio, ja kärrynpyörät kolisivat maatiellä, kun tuomittua tuotiin paikalle. Saattajat irrottivat Heikki Luntan kahleet ja luovuttivat hänet pappien huostaan. Mies käyttäytyi rauhallisesti ja vaikutti alistuneelta.

Tilaisuuden toinen päähenkilö pysyi vielä piilossa. Vuoroa odottava 43-vuotias lääninpyöveli Simo Kokko istui havukatoksen tai kivenlohkareen takana. Hänet oli määrätty pysymään syrjemmällä siihen saakka, kunnes kruununvouti antaisi merkin. Tuomittu ei saisi päästä silmätysten pyövelin kanssa. Mestattava voisi vauhkoontua ja alkaa rimpuilla vastaan. Pappien huolella tekemä valmistelutyö valuisi hukkaan.

Simo Kokko oli ryhtynyt pyöveliksi nelisen vuotta aiemmin, mutta vasta nyt hän joutui tosi toimeen. Miltä tuntuisi ihmisen tappaminen?

Heikki Luntta kuuli papin viimeiset lohdutuksen sanat: ”Vaikka sinä olet suuren rikoksen ja synnin tehnyt, voit käydä kuolemaan turvallisella mielellä. Muista Jeesuksen sanat ryövärille Golgatan ristillä. Uskossa ja katumuk-

sessa voit pelastua ja päästä ikuiseen autuuteen." Kirkkoherra viritti virren ja yleisö veisasi mukana. Tuomitun silmät sidottiin liinalla ja kaula taivutettiin mestauspölkylle. Pappi alkoi lukea Herran siunausta ja samalla kruununvouti heilautti kättään. Simo Kokko nousi piilostaan, siirtyi muutamalla rivakalla askeleella mestauslavalle ja kohotti kirveensä. Kaikki tapahtui lähes silmänräpäyksessä. Ensimmäinen lyönti katkaisi tuomitun käden ranteen kohdalta, toinen lyönti irrotti pään. Paha oli saanut palkkansa.

Seuraavaksi yleisön eteen astui kirkkoherra Nils Fellman. Sielunpaimen oli valinnut tilaisuuden luonteeseen sopivan saarnan, joka korosti rankaisun tarpeellisuutta ja muistutti rikoksen seurauksista. "Ottakaa rakkaat kristityt tästä opiksi ja varoitukseksi älkääkä langetko Pahan pauloihin." Saarnan lopuksi veisattiin vielä virsi.

Simo Kokon työt jatkuivat. Hän naulasi irtihakatut ruumiinosat kahden teilinpaalun huipulle. Mestatun ruumis nostettiin vaaka-asentoon kärrynpyörää muistuttavalle telineelle, joka hilattiin köysien avulla oman teilinpaalun päähän.

Seuraavana päivänä pyöveli kävi Oulun lääninkonttorissa nostamassa palkkionsa. Rahastonhoitaja vilkaisi kruununvoudin laatimaa työtodistusta: "Pyöveli suoriutui tehtävästään mitä suurimmalla taidolla. Koko toimituksen ajan hän käyttäytyi erittäin hyväntapaisesti, kyvykkäästi, raittiisti ja säädyllisesti". Kokko kuittasi kymmenen hopeataalarin palkkion, nosti päivärahat kahdeksalta vuorokaudelta ja matkakorvauksen kahdeltakymmeneltä peninkulmalta. Kotimatka Utajärven Sotkajärvelle saattoi alkaa.

Yövelien jäljillä

Unohdettu ammattikunta

Pyövelin virka lakkautettiin Suomessa tarpeettomana 1800-luvun puolivälissä. Sitä ennen pyövelit olivat olennainen osa yhteiskuntajärjestystä lähes kolmensadan vuoden ajan. Viimeisimpänä heistä meni manan majoille Pekka Kolehmainen tammikuussa 1873 Karttulassa. Eräs aikakausi oli saanut päätöksensä.

Pyöveleille ei pidetty muistopuheita eikä tehty kunniatauluja. He olivat oikeudenhoidon kummajainen – välttämätön paha, joita oli pakko sietää, mutta jotka eivät ansainneet mainesanoja. Vuosisatojen ajan pyövelin työ oli halveksituinta koko yhteiskunnassa. Se leimasi myös työn tekijän. Harva halusi olla vapaaehtoisesti tekemisissä pyövelin kanssa.

Nykypäivän mielikuva pyövelistä on perua noilta vanhoilta ajoilta. Jo sana pyöveli kalskahtaa synkkäkaikuisena. Mieleen nousee kuva pitkäkaapuisesta, synkkäilmeisestä ja rumasta miehenkuvatuksesta, joka laahustaa tiellä kädessään leveäteräinen kirves. Siinä oikeastaan kaikki mitä pyövelistä tiedämme. Ajan hammas on painanut ammattikunnan menneisyyden hämärään jo kauan sitten. Unohdusta on edesautettu tietoisella vaikenemisella. Kuolemanrangaistusten julmaa historiaa ei haluta muistella enempää kuin rangaistusten toimeenpanijaa.

Tässä teoksessa esitellään pyövelien elämää, työtehtäviä ja henkilöhistoriaa ajanjaksolla 1625–1825. Miten pyöveli päätyi ammattiinsa, ja mitä työnkuva piti sisällään? Miten hän selviytyi halveksitussa ammatissaan? Miltä näytti työympäristö – hirttomäki tai mestauspaikka? Millaisia miehiä paljastuu myyttien ja uskomusten takaa? Onko tavoitettavissa uutta tietoa, joka kumoaa aiempia käsityksiä tai vahvistaa niitä?

Tietoa voi hakea niin maallisista kuin kirkollisista arkistolähteistä. Tätä teosta varten on käyty läpi oikeuslaitoksen, lääninhallinnon ja seurakuntien arkistoja. Lähdesarjoista merkittävimpiä ovat ali- ja hovioikeuksien päätöstaltiot, lääninhallinnon asiakirjasarjat ja seurakuntien väestöasiakirjat. Myös

perimätiedolla on suuri merkitys. 1800-luvun lopulla Suomessa käynnistyi muistitiedon ja tarinoiden keruutyö. Silloisten ikäihmisten muisti ulottui vuosisadan alkuun, jolloin kuolemanrangaistukset olivat vielä arkipäivää. Useampi kertojista on siis omin silmin nähnyt pyövelin mestauspaikalla.

Aiempi tutkimus

Suomen pyövelilaitoksesta ei ole julkaistu yhtään laajempaa tutkimusta tai esitystä. Aihepiiriä sivuavaa ja osin siihen kohdentuvaa tutkimusta kyllä löytyy. Ehkä kuolemanrangaistusten julmaa historiaa ei ole haluttu tietoisesti edes muistella. Näkemyksemme pyöveleistä ovatkin varmaan perustuneet enemmän mielikuvitukseen kuin todelliseen tietoon. Historialliset faktat jäävät usein toissijaisiksi, eikä niitä fiktiolta odotetakaan. Poikkeukset ovat sitä ilahduttavampia, mistä esimerkkinä voi mainita Anneli Kannon teoksen *Pyöveli* (2015). Se kertoo pyövelin elämästä 1600-luvun Vaasassa. Romaani perustuu todellisiin tapahtumiin ja sen ajankuvaus on hyvin taustoitettu – jopa niin hyvin, että teosta voisi pitää tutkimuksena. Toisaalta on huomattava, että aihepiiriä sivuavaa ja osin siihen kohdentuvaa tietoa toki löytyy.

Yksittäisistä pyöveleitä koskevista vanhemmista julkaisuista mainittakoon Arvo Viljannin *Yrjänä Keikeli – Turun läänin suurmestaaja 1700-luvun alkupuolella* (1940) ja Armas Luukon *Suomalaisen pyövelin muotokuva* (1954). Vaasan läänin kahdesta viimeisestä lääninpyövelistä ovat kirjoittaneet O. M. Karttunen (1962), Pekka Kilpinen (1998) ja Matti Lehtiö (2010). Syvällisempää tutkimusotetta edustavat Veli Pekka Toropaisen selvitykset Turun lääninpyöveleiden henkilöhistoriasta ja minäkuvasta 1600-luvulla (2004, 2014). Petri Karonen on käsitellyt turkulaisen pyövelin asemaa artikkelissaan *Kun miekka osuu harhaan* (2009). Hannele Klemettilän teos *Keskiajan pyövelit* (2004) pohjautuu hänen väitöskirjaansa, joka painottuu myöhäiskeskiajan Ranskaan. Pohjoismaista tutkimusta edustavat Satu Lidmanin *Zum Spektakel und Abscheu* (2008), Annika Sandénin *Bödlar – liv, död och skam i svenskt 1600-tal* (2016) ja Bjørnar Frostestad Salvesenin *Skarpretteryrkets utvikling i Bergen* 1531–1868 (2017). Ruotsin viimeisestä pyövelistä A. G. Dalmanista on laadittu elämäkerta (Dalman & Gynne 1948).

Ruotsin pyöveleitä on esitellyt Jan G. Ljungström teoksessaan *Skarprättare, bödel och mästerman* (2016). Pehr Hedenqvistin työ vuodelta 2004 koskettelee Tukholman pyöveleiden viranhoitoa vuosina 1590–1920. Ulf Andersson on perehtynyt läntisen Ruotsin pyövelilaitokseen, rangaistusten historiaan ja

mestauspaikkoihin julkaisussa *Skarprättare och nattmän i Göteborg* (1984). Mainittakoon vielä Morgan Stenbergin *FÖR BÖFVELEN! Om skarprättare, rackare och galgbackar* (2016).

Keski-Eurooppa on syytä nostaa esiin sen vuoksi, että usean suomalaisen pyövelin sukujuuret juontavat Saksaan. Lukuisista artikkeleista voi mainita Jutta Nowosadtkon *Scharfrichter und Abdecker* (1994) ja Mario Sempfin *Vom Hängen und Würgen, Dresdens schaurige Geheimnisse* (2017).

Arkistot

Lähes jokainen pyöveli päätyi jossain elämänsä vaiheessa raastuvanoikeuden, kihlakunnaoikeuden tai hovioikeuden pöytäkirjaan. Jotkut olivat oikeita käräjäpukareita, ja heidän edesottamuksiaan selviteltiin lakituvassa tuon tuostakin. Toiset näyttävät vältelleen käräjöintiä, mikä viittaa sopuisampaan luonteeseen.

Seikkaperäisinta tietoa riita- ja rikosasioista antavat alioikeuksien konseptituomiokirjat, jotka laadittiin tutkinnan yhteydessä. Pöytäkirjat kirjoitettiin myöhemmin puhtaiksi hovioikeudessa, jolloin puhutaan renovoiduista tuomiokirjoista. Tuomiokunnittain ja käräjäkunnittain koostetut lähdesarjat alkavat 1620-luvulta. Valtaosa tuomiokirjoista löytyy digitoituina Kansallisarkiston verkkosivuilta. Tässä työssä tietoa on haettu sekä konsepti- että renovoiduista tuomiokirjoista. Digitoimattomia pöytäkirjoja on tutkittu Kansallisarkiston toimipisteissä eri puolilla maata.

Pyöveliaineistoa löytyy myös hovioikeuden arkistoista. Kiinnostavimpia ovat rikosasioiden lopulliset päätökset. Osa hovioikeuksien ja kaikki senaatin oikeusosaston päätöstaltiot on digitoitu Kansallisarkiston verkkosivustolle.

Lääninhallinnon arkistot ovat avainasemassa, kun selvitetään pyövelin virkauraa. Lääninkanslian arkistoon sisältyy viranomaisten välinen kirjeenvaihto, joka antaa tietoa virkaanotosta, viraltapanosta ja työmääräyksistä.

Yksittäisistä lähdesarjoista antoisimpia ovat lääninkonttorin tositekirjat. Ne laadittiin vuosittain ja pitävät sisällään läänin koko maksuliikenteen ja maksuunpanomääräykset. Lääninkonttori vastasi kruunumaksuista ja maksujen kirjanpidosta lukuisilla elämänalueilla, muiden muassa vankeinhoidossa ja rangaistusten toimeenpanossa. Tositekirjoista löytyy pyövelien matkamääräyksiä, maksuunpanomääräyksiä sekä palkanmaksu- ja palkkiotositteita. Läänintilien tositekirjoista huomattava osa on digitoitu Kansallisarkiston verkkosivuille. Puuttuvia niteitä voi tutkia Helsingin toimipisteessä.

Suomen pyövelit

Turkulainen varas Erik Klemetinpoika välttyi vuonna 1647 hirttotuomiolta lupauduttuaan ottamaan vastaan pyövelinviran. Hän aloitti työt jo samana päivänä naulaamalla oman korvansa kaakinpuuhun Turun torilla ja hirttämällä toisen varkaan.

Pyöveleitä hyljeksittiin pitkään, ja monet yhteisönsä torjumat ammattimiehet päätyivät elämään pahaa elämää. Esimerkiksi Viipurin pyöveli Antti Geidel tuomittiin kuolemaan vaimonsa surmasta. Moni muukin pyöveli joutui painamaan päänsä pölkylle. Rankka työ teki heistä karkeita ja kovapintaisia, eikä hermojen rauhoittaminen viinalla johtanut aina hyvään.

1700-luvun mittaan ammatin hyödyllisyys alettiin tunnustaa ja pyövelit hyväksyttiin osaksi yhteiskuntaa. Tähän tarvittiin kuninkaan määräys: ihminen se on pyövelikin, ja hoitaa kunniallista virkaa. Kuoleman virkamiehet toimivatkin Suomessa oikeuden työkaluina aina 1800-luvun puoliväliin saakka.

Arkistolähteisiin ja perimätietoon tukeutuva Suomen pyövelit esittelee kattavasti suomalaista pyövelilaitosta ja vastaa moniin kysymyksiin: Miksi pyöveliksi päädyttiin? Mitä kaikkea pyövelin piti osata? Mistä hän löysi itselleen puolison? Kuinka moni vältti teloituksen tarttumalla itse kirveeseen?

9 789528 509011

ISBN 978-952-850-901-1
KL 92
www.docendo.fi

DOCENDO